

Євген Костянтинович Чернухін,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу фонду юдаїки Інституту рукопису,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
ORCID 0000-0003-4906-0787
e-mail: geikle@hotmail.com

**НАУКОВА ТА ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА
РИММИ СЕМЕНІВНИ ХАРАБАДОТ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ Ф. 426 ІНСТИТУТУ РУКОПISУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО)**

Мета роботи – укладання біографії та огляд наукової спадщини Римми Семенівни Харабадот, дослідниці румейської мови, краєзнавиці і збирачки фольклору греків українського Надазов'я. **Методологія.** У роботі використані спеціальні методи архівознавства, біографістики, систематизації, датування та опису документів. **Наукова новизна.** Уперше представлені життєпис Римми Харабадот, аналітичний огляд її наукових праць, характеристика краєзнавчої діяльності, склад особового архіву в контексті елліністичних та антропологічних студій, зокрема стосовно стану новогрецьких румейських діалектів і збереження національної ідентичності. **Висновки.** Римма Харабадот народилася 8 червня 1927 р. в румей-

ському селі Велика Каракуба. Родина постраждала від першої хвилі репресій і опинилася спочатку в Тбілісі, де Римма закінчила середню школу, а потім у Львові, де вона продовжила навчання. Вищу освіту отримала в 1955 р. у Львівському університеті імені Івана Франка за спеціальністю «класична філологія». Переважну частину трудової діяльності присвятила бібліотечній справі, багато років працювала у Львівській науковій бібліотеці імені Василя Стефаника. Авторка-укладачка описів грецьких і латинських стародруків, низки статей з історії греків у Львові. Брала участь у діалектологічних експедиціях до румейських сіл Надазов'я, де зібрала значні матеріали румейської народної творчості. Головну мету життя

вбачала в укладанні словників румейської мови. Підготувала й видала словник каракубського діалекту румейської мови. Співучасниця спільного проекту з підготовки румейсько-російського і російсько-румейського словника. Усіляко сприяла поширен-

ню грецької культури в Україні, збереженню румейської національної ідентичності. Померла 20 листопада 2017 р. у Львові.

Ключові слова: Римма Харабадот, румейська мова, лексикографія, біографістика, новогрецькі діалекти.

Актуальність дослідження обумовлена браком сучасних наукових праць з історії новогрецьких (румейських) діалектів, які формувалися в середньовічному Криму й пізніше – в українському Надазов'ї, а також незначною кількістю досліджень, присвячених стану української елліністики, зокрема в лексикографічній площині та фольклористиці. Вивчення життя й наукової діяльності елліністки та укладачки словників румейської мови Римми Харабадот сприятиме розвитку низки філологічних наук, окремих напрямів фольклористики та біографістики, формуванню концептів національного відродження грецької людності Надазов'я.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження мови й культури греків Надазов'я, розпочаті ще в середині XIX ст., мали фрагментарний характер. У 1920–1930-х роках були закладені підвалини лінгвістичних підходів до питання опису мов (діалектів) надазовських греків, на основі яких від початку 1950-х років проводилися діалектологічні експедиції під проводом Андрія Білецького (1911–1995) і Тетяни Чернишової (1927–1993) з метою напрацювання певних стандартів дослідження діалектів і накопичення значних обсягів фольклорних матеріалів. Однак після їхньої смерті майже всі дослідження припинилися [1, с. 71–80]. У 2000-х роках надазовськими греками (румєями та урумами) зацікавилися російські дослідники, які здійснили низку експедицій до Надазов'я й опублікували значну кількість дотичних лінгвістичних розвідок [2]. Однак питання румейської лексикографії ніколи не розглядалося, позаяк довгий час не існувало жодного румейського словника, а сьогодні кількість опублікованих румейських словників є недостатньою для формування змістовних лексикографічних концепцій у тому, що стосується румейської мови та її діалектів. Римма Харабадот є укладачкою і

співукладачкою румейських словників, які були видані 2006 р. [3; 4]. Жодних змістовних рецензій, відгуків або критичного аналізу цих словників не існує. Це твердження справедливе й стосовно деяких інших словників румейських та урумських діалектів, опублікованих в останні роки. Саме питання румейської лексикографії є новим для філології. Так само новою є тема відображення науково-пошукової діяльності укладачів словників новогрецьких і тюркських діалектів греків України, збирачів фольклору й літераторів-румеїв та урумів. Такий стан філологічних наук, фольклористики й біографістики визначає актуальність пропонуваного дослідження.

Мета дослідження. Надати огляд архівних матеріалів Римми Семєнівни Харабадот, які зберігаються у ф. 426 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), представити розгорнутий життєпис фондоутворювачки, її діяльність зі збирання фольклорних матеріалів греків Надазов'я, а також змалювати її лексикографічні пошуки в контексті тогочасних елліністичних студій. Надати критичну оцінку головних наукових праць Римми Харабадот, визначити їхнє місце в сучасному інформаційному просторі.

Виклад основного матеріалу. Римма Харабадот народилася 8 червня 1927 р. у Великій (Аргін) Каракубі (нині – с. Роздольне Старобешівського району Донецької області), одному з румейських сіл Надазовського регіону. Рід Харабадотів відомий за різними джерелами вже від часів переселення. Представники роду належали до верхівки румейської громади і дбали про освіту своїх дітей. У фондах ІР НБУВ зберігаються два музичні рукописи першої половини XIX ст., які належали представникам роду, з власноручними записами Михайла та Єремії Миколайовичів Харабадотів [5, с. 182–184].

Р. С. Харабадот

Римма Харабадот народилася в родині Семена Ілліча Харабадота (1899–1969) і Софії Іванівни, уродженої Кана (1900–1983). Батько Римми був сином заможного селянина, власника великого будинку й успішного селянського господарства. Він закінчив Слов'янське реальне училище на початку 1918 р. і вступив до вищого комерційного училища в Ростові-на-Дону. Однак громадянська війна завадила навчанню. У 1921 р. Семен Ілліч одружився з випускницею Маріупольської єпархіальної жіночої гімназії Софією, а на час народження Римми в родині було вже двійко синів – Анатолій (1922) і Геннадій (1925–2014).

Р. С. Харабадот.
Портрет Софії Леонті-
ївни, матері Семена
Ілліча Харабадота.
Олійні фарби

Уже під час першої хвилі розкуркулення батько Семена – Ілля Семенович Харабадот був позбавлений громадянських прав і власності, а пізніше, 1937 р., виселений з родиною до Архангельська, де його сліди губляться. За тогочасними реаліями, його син Семен Ілліч у 1930 р. був також засуджений на десять років заслання й направлений на будівництво Біломорського каналу. Родина Семена Ілліча – дружина Софія і троє дітей – певний час проживала у Великій Каракубі, але згодом усі, рятуючись від Голодомору, переїхали до Авдеєвки, звідки їздили й до батька в Карелію. Деякий час усі виживали нарізно в різних містах і селах. За сумлінну працю Семен Ілліч був у 1936 р. частково поновлений у правах і разом із дружиною деякий час трудився вчителем Лікбезу. Однак родина не стала очікувати подальших репресій і переїхала до Тбілісі, де вже

мешкала сестра дружини Олександра Іванівна Квачадзе. Напередодні війни, в 1940 р., в сім'ї народився молодший брат Станіслав. У Тбілісі діти продовжували навчання в місцевих школах. З початком війни Семен Ілліч був мобілізований на роботу бухгалтером у військовому шпиталі, старший брат Геннадій незабаром пішов на фронт, Анатолій – до Тбіліської авіаційної школи. Зберігся щоденник Римми за 1941–1943 рр., в якому вона яскраво змальовує свої враження від перших місяців війни і, зокрема, згадує про стан міста Тбілісі та його мешканців у цей важкий період.

Римма закінчила десятирічну школу в 1945 р. Була дисциплінованою й сумлінною ученицею, мала низку типових шкільних грамот за успіхи в навчанні. Старший брат Геннадій Харабадот регулярно надсилав із фронту листи. В архіві збереглася низка його дописів із зони бойових дій та зі звільнених територій. Уже в наші мирні часи Римма Семенівна надала окремі листи брата для оприлюднення в газеті греків України [6].

Після закінчення війни військовий шпиталь був переведений до Львова. Родина оселилася у старовинному будинку по вулиці Головацького, 25, неподалік від вокзалу. Молодший брат Станіслав пішов до школи, а Римма вступила до Львівського технікуму декоративно-прикладного живопису, де навчалася впродовж 1945–1947 рр. 1947 року родину Харабадотів спіткала біда – трагічно загинув брат Анатолій під час польоту літака поблизу Мелітополя, де розташовувалася його військова частина.

Маючи виразний хист до малювання, Римма Харабадот вирішила продовжувати навчання і вступила до Львівського інституту прикладного та декоративного мистецтва, але 1949 р. через хворобливий стан змушена була припинити навчання й була відрахована. Питання обрання майбутньої професії все одно тяжіло над нею і, як мені розповідала Римма Семенівна, вона розмірковувала, чи продовжувати далі вчитися на художника або ж піти до вокальної студії в консерваторії, аби співати у Львівській опері. Між тим, на початку 1950-х років у Львівському державному університеті імені Івана Франка відновили курс вивчення класичних мов, а завідувачем кафедри став відомий еллініст Соломон Якович Лур'є (1890–1964), переведений до Львова на посилення місцевих кадрів. Як етнічна грекinya й носій рідного румейського діалекту Римма спокуси-

лася можливістю вивчення давньогрецької мови й 1951 р. вступила на перший курс факультету іноземних мов ЛДУ за спеціальністю «класична філологія». Однак свої художні навички не забула й упродовж життя намалювала чимало картин та автопортретів у класичній манері. Працювала переважно з олійними фарбами.

Училася Римма завзято, відвідувала додаткові семінари й лекції, писала цікаві курсові роботи, вивчала античну культуру та мистецтво. У 1956 р. успішно закінчила навчання й отримала направлення до Вінницького медичного інституту як викладач англійської і латинської мов, однак уже наприкінці 1958 р. через низку сімейних обставин повернулася назад до Львова. У квітні–жовтні 1959 р. вона працює у відділі каталогізації Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника АН УРСР (далі – ЛНБС) на тимчасовій посаді. Того ж року Римму Семенівну як фахівця з класичних мов і за рекомендацією Соломона Лур'є запрошують до участі в археологічних експедиціях Лазаря Мойсейовича Славіна (1906–1971) до стародавнього грецького полісу Ольвія, але це коротке співробітництво не мало продовження. У 1959–1960-х роках Римма працює вчителькою малювання у Львівській школі № 61, але в січні 1960 р. знову повертається до ЛНБС, на цей раз уже до відділу рукописів, де працює до жовтня 1962 р.

«Бібліотечна» кар'єра Римми Семенівни загалом виявилася успішною. Після звільнення з тимчасової посади в ЛНБС вона працювала на різних, у тому числі керівних, посадах низки міських, республіканських і всесоюзних бібліотек у Львові. Проте всі ці бібліотеки були науково-технічними за профілем, а її значно більше вабила гуманітарна сфера – історія та філологія. Отож вірогідно, що найкращим місцем для застосування своїх здібностей і реалізації наукових цілей Римма Семенівна вважала ЛНБС. На жаль, довгий час не могла одержати там постійну посаду. Між тим, вона старанно вдосконалювала свої бібліотекарські навички й одержувала нові знання на курсах і семінарах для працівників бібліотек. Лише у квітні 1973 р. Римма Семенівна нарешті обіймає посаду бібліографа у відділі рідкісної книги ЛНБС і береться за дослідження грецьких книжок [7] та складання каталогу палеотипів [8; 9]. На жаль, це єдині значні наукові праці, які вона підготувала в межах державних

науково-дослідних програм. Працювала Римма Семенівна в ЛНБ імені В. Стефаника до лютого 1986 р. Ці часи залишили в її спогадах нерівну оцінку. З одного боку, вона робила зрозумілу й цікаву їй справу, але з іншого, – потерпала від книжкового пилу, до якого мала алергію, і конфліктувала через це з керівництвом, яке традиційно зневажало вимоги працівників стосовно дотримання правил охорони здоров'я.

Вірогідно, що Римма Семенівна ще за часи короткого сільського дитинства всмоктала значну частину рідного румейського дискурсу – мовного й історико-культурного спадку надазовських греків. Ця румейська частина її світогляду знаходила підтримку в родині, адже батьки були природними й свідомими носіями румейської мови. Не переривалися й зв'язки родини з рідним селом, з родичами і загалом румеями, які дедалі розсіювалися по світу. Під час одного з виїздів до рідного села Римма Семенівна дізнається про діяльність київських науковців – Андрія Олександровича Білецького і Тетяни Миколаївни Чернишової, які на той час уже близько десяти років вивчали румейські діалекти й усіляко сприяли відродженню румейської мови та культури, що зазнали нищівного удару в 1937–1938 рр. Знайомство з цим подружжям у 1961 р. виявилось надзвичайно плідним, і тісні стосунки тривали до останніх днів Тетяни Чернишової і Андрія Білецького. Мені особисто доводилося неодноразово зустрічати Римму Семенівну в їхній квартирі на Русанівці, а пізніше власноруч записувати листи Тетяни Чернишової до Римми Семенівни. Неодмінним зверненням до неї в усіх листах було: «Римма, мой благородный друг».

Римма Семенівна як носій румейської мови й знавець побутових звичаїв брала активну участь у діалектологічних експедиціях Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка до румейських сіл Надазов'я, які тривали до 1977 р. під проводом Андрія Білецького й Тетяни Чернишової, а пізніше сприяла організації ще кількох експедицій.

У 1960-ті роки до рук Римми Харабадот потрапляє давня рукописна книга, що її зберігала Анна Шельтик – стара румейка, яка доживала віку в хаті родини Дьяконенків у Великій Каракубі. Попередня історія рукопису та загалом його походження залишаються невідомими, але, за переказами, селяни його використовували з магичною метою задля лікування хворих засобами народних замовлянь. Римма Харабадот надісла-

ла рукопис Андрієві Білецькому для наукової атрибуції і з'ясування його призначення, однак Андрій Олександрович уникав дослідження грецької рукописної спадщини, оскільки ця справа вимагала зовсім інших фахових навичок. Тому рукопис був доправлений до Євгенії Едуардівни Гранстрем (1911–1992) – на той час найвідомішого палеографа СРСР, дослідниці візантійських рукописів у фондах Публічної бібліотеки імені М. Салтикова-Щедріна в Ленінграді. Євгенія Едуардівна зацікавилася рукописом і радо відписала листа до Римми Харабадот, аби дізнатися про подробиці його походження та побутування. Так розпочалося листування, яке тривало до кінця життя Євгенії Гранстрем. Однією з тем, яка весь час лунала в листах, були труднощі з виданням у СРСР статті з описом рукопису церковно-релігійного змісту. Справді, рукопис містив десятки народних молитов, замовлянь на різні випадки й хвороби, що вимагало дотичного коментаря і аж ніяк не вкладалося в ідеологічні лещата, що їх накидав предмет наукового комунізму. Зрештою, після низки поневірянь, статтю прийняли до друку в умовно нейтральному і дещо показовому виданні «Палестинский сборник» [10], але очікувати публікації довелося доволі довго. Випуск зі статтею вийшов лише в 1981 р. Розширена й трохи доопрацьована версія допису була надіслана й до німецького академічного видання, де вона була надрукована ще пізніше – у 1987 р. [11]. Українські науковці до теми грецьких рукописів із Криму та Надазов'я звернулися вже після 1991 р. На початок 2000-х років стало зрозумілим, що рукопис, який зберігається в Римми Харабадот, є, можливо, єдиним прикладом власне грецької літературної спадщини кримсько-надазовських греків, який зберігся в Україні. Група ентузіастів на чолі з Михайлом Львовичем Швецовим (1943–2021) зголосилася опублікувати повний текст рукопису, з перекладом і науковим коментарем. Проект був підтриманий греками Надазов'я, і перший варіант праці був виданий 2005 р. в Донецьку [12]. Успіх першого видання надав поштовх організаторам проекту, які спромоглися знайти кошти на друге, виправлене й доповнене, видання. На цей раз у книжці були вміщені не тільки оригінальні тексти й переклади, але також і факсиміле грецьких та караманлійських текстів рукопису [13]. Сьогодні ми знаємо про ще один подібний рукопис, який зберігається у відділі рукописів Державної

бібліотеки Росії в Москві [14]. Обидва рукописи віддзеркалюють як власне грецькі народно-релігійні традиції кримсько-надазовських греків, так і значний пласт тюркської літературної традиції, притаманний на той час не тільки тюркомовним урумам, але й грекомовним румеям.

Головною метою Римми Семенівни під час діалектологічних експедицій було не стільки збирання лінгвістичного матеріалу, скільки запис народних наративів – казок, пісень, приповідок, загадок, автентичних розповідей про звичаї тощо. На основі віднайдених джерел нею були підготовлені до поширення й друку окремі румейські казки та пісні або їх збірки. На жаль, за тодішніх обставин питання публікації майже не обговорювалося. Натомість деякі її матеріали використовував Едуард Валентинович Хаджинов (1937–1979) у машинописних збірках румейських та урумських текстів, які він власноруч виготовляв у 1970-х роках. Офіційне видання окремих фольклорних матеріалів, зібраних Риммою Семенівною, розпочалося лише після 1991 р. Між тим, вона радо надавала свої матеріали всім дослідникам для оприлюднення, зокрема російському етнологу Юлії Володимирівні Івановій († 2006).

Наприкінці 1960-х років предметом дослідження Римми Харабадот стала така рідкісна ділянка народної творчості, як виготовлення килимів. Ця давня грецька традиція перебувала в Надазов'ї в занепаді, хоча по хатах ще зберігалось чимало витворів народного килимарств й навіть самі верстати – до 50-ти у Великій Каракубі на 1970 р., за словами Римми Харабадот. Отож вона взялася за складання словника ткацької термінології з коментарями щодо використання тих чи інших знарядь, верстатів тощо. Ця праця вимагала від дослідниці занурення в історичну лексикографію і вивчення «матеріальної частини» на місцях. Стаття з власноручними замальовками авторки була готова вже на початку 1970-х, але через вузьку тематичну спеціалізацію її важко було надрукувати. Ідея про публікацію статті іншими мовами, зокрема новогрецькою, була відкинута Андрієм Білецьким через неможливість адекватного перекладу румейської термінології і складності її тлумачення. Відтак заново відредагована стаття з ілюстраціями, виготовленими на основі власноручних малюнків Римми Харабадот, була надрукована лише 2004 р. в «Записках» Київського історико-філологічного товариства Андрія Білецького [15].

Іншим завданням, що його окреслила для себе Римма Семенівна, була підготовка словників румейської мови, насамперед її каракубського діалекту. Проблема укладання словників румейських (але також і урумських) діалектів, або локальних ідіомів, була актуальною вже принаймні з середини 1920-х років, коли постало питання надання всім народам України можливості вибудувати систему освіти рідною мовою в межах політики національного районування, або «коренізації». Тоді до «грецької» теми були залучені фахівці й видатні вчені з українських і російських наукових та освітніх закладів. На жаль, про значні обсяги зібраних у той час матеріалів і карток для укладання діалектологічних словників ми знаємо лише за випадковими переказами дотичних до справи осіб, оскільки майже всі вони були пізніше заарештовані та страчені. Згодом, під час проведення власне «коренізації» в 1926–1937 рр., питання про видання словників не поставало через плутанину з «мовами греків» [16], адже влада намагалася еллінізувати надазовських румеїв, накидаючи їм вивчення мови іншого народу – греків Балканського регіону.

Упродовж 1950-х років завдяки зусиллям Андрія Білецького і Тетяни Чернишової відбулася своєрідна наукова реабілітація, або легалізація, румейських діалектів. Цілком офіційний і визнаний радянською наукою захист у 1957 р. кандидатської дисертації, в основу якої було покладено опис урзуф-ялтинської говірки, здійснений Тетяною Чернишовою [17], був насправді проривом у грецькій діалектології. Відтоді й досьогодні всім очевидно, що йдеться про низку новогрецьких діалектів Надазов'я, цілком осібних від загального стовбура, який складають сучасні балканські новогрецькі діалекти [18]. Отож від початку 1960-х років укладання словників румейських та урумських діалектів стає для греків Надазов'я дедалі нагальнішим і, звичайно, знаходить своїх виконавців.

В Україні питанням створення румейського словника переймалися декілька носіїв румейських говірок, які мешкали в Надазов'ї, зокрема Леонтій Несторович Кир'яков (1919–2008), Антон Амвросійович Шапурма (1911–1987), Дмитро Лазарович Демерджи (1901–1991). Однак найбільш змістовними виявилися лексикографічні праці Олександра Ахіллесовича Діамантопуло (псевдонім – Ріоніс, 1910–1976) в Івано-Франківську і Римми Харабадот у Львові. В обох випадках неодмінними консультантами були Андрій Білецький і Тетяна Чернишова. Олександр Діамантопуло

був яскравим представником «грецького відродження» 1930-х років. Випускник Ленінградського інституту східних мов, колишній викладач новогрецької мови в Маріупольському педагогічному інституті до його ліквідації в 1937 р., поет, перекладач і літературознавець, у повсякденному радянському бутті був головним бухгалтером івано-франківського головного управління газового господарства України.

Словник Олександра Діамантопуло мав би містити слова всіх румейських говірок, позаяк його джерелом слугували здебільшого видані в 1930-х роках тексти і матеріали різних осіб. Суттєву допомогу в укладанні цього словника надавали Андрій Білецький, Тетяна Чернишова та інші науковці. Долучається до роботи й Римма Семенівна – укладачі регулярно обмінювалися лексикографічним матеріалом.

Картотеки слів, за якими склалися румейські словники, не збереглися. Про те, як складно йшла робота і скільки уваги потребувала, ми можемо судити з окремих записів Римми Семенівни, в яких наведені контексти використання слів, їхні варіанти й можливі тлумачення. З погляду користувача, спільні для всіх діалектів словники мали би бути повнішими, натомість особистий словник Римми Харабадот, над яким вона працювала, віддзеркалював конкретну каракубську говірку, не зазіхаючи на лексику інших румейських ідіомів, що важливіше для мовознавців.

Велике значення для укладання перших словників румейської мови мала кодифікація способу письма, яку розробив у той час Андрій Білецький для публікації румейських літературних текстів, що з'явилися у видавництві Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка в 1973 р. [19]. На цей час Олександр Діамантопуло вже завершував роботу над укладанням словника, і Андрій Білецький почав домовлятися стосовно його публікації в тому ж університетському видавництві. Очікувана, але передчасна смерть Олександра Діамантопуло перериває процес підготовки до друку першого румейського словника. Його вдова Анна Михайлівна Давидова остаточно впорядкувала дотичні матеріали і надала їх у користування грекам Надазов'я. Окремі машинописні примірники цієї величезної праці поступово розходяться по румейських колах, використовуються науковцями. Два примірники словника зберігала Римма Семенівна, сподіваючись на їхнє видання.

Римма Семенівна Харабадот, Олександр Ахіллесович Діамантопуло,
Анна Михайлівна Давидова. Під час роботи над словником

Треба сказати, що словник Олександра Діамантопуло не відбивав дійсного стану жодного з місцевих діалектів, був перевантажений словами, які зайшли до румейської мови в період 1927–1937 рр. Це й природно, адже сам укладач не був носієм жодного з них, навіть не був корінним мешканцем Надазов'я і користувався переважно писемними текстами та повідомленнями дописувачів. Тому, власне, Андрій Білецький пропонував Риммі Харабадот зосередитися на дослідженні лексики одного з діалектів.

Словник, який створювала Римма Харабадот, мав би віддзеркалювати живий стан однієї лише каракубської говірки, властивої мешканцям Великої Каракуби, Нової Каракуби, але зрозумілої ще в кількох румейських селах, зокрема в Бугасі. Активна робота над таким словником тривала упродовж щонайменше 20 років. Суттєву допомогу в укладанні цього словника надавали Андрій Білецький і Тетяна Чернишова, а також провідні українські лексикографи. Зрештою на середину 1980-х років усі словники, в укладанні яких брала участь Римма Семенівна, – румейсько-російський, російсько-румейський і власне її «каракубсько»-

російський – були підготовлені й отримали схвальні відгуки провідних науковців. Як не прикро, але справа з їхнім виданням весь час гальмувалася за тодішніх ідеологічних, економічних, а потім ще й політичних обставин.

У 1990-х – на початку 2000-х років Римма Семенівна продовжувала вдосконалювати всі словники, беручи до уваги як наукову їх частину, так і потреби пересічних користувачів. Адже початково словники планувалися як допоміжний довідковий матеріал для мовознавців і дослідників народної творчості. Натомість Андрій Білецький зауважував, що для повноцінної лексикографічної праці текст «лівої» частини словника має бути зрозумілим усім лінгвістам, тобто бути набраним за міжнародною транскрипцією, мати вичерпні тлумачення однією з визнаних міжнародних мов. Римма Семенівна не могла сперечатися з видатним лінгвістом, але й не могла виконати таку роботу самотужки.

Десь із середини 1990-х років розпочинається боротьба за видання бодай румейської частини словника в тому вигляді, який є, але вірогідним видавцям увесь час бракує коштів. Текст словника роками лежить у видавництві в Донецьку, змінюються керівники, редактори, можливі спонсори, але справа майже не рухається. У розпачі Римма Семенівна пише листи до редакції і вимагає повернути рукопис. У пошуках коштів звертається до Союзу греків України, до Федерації грецьких товариств України, до приватних осіб, хапається за будь-яку надію. Один із примірників передає до Грецької Республіки, але все марно. У зв'язку з останнім «сподіванням» виникає ще одне важливе питання – надання до румейських слів сучасних новогрецьких перекладів – очевидний уклін у бік західноєвропейських, зокрема грецьких, користувачів.

Між тим, через занепад самих румейських діалектів усе частіше лунає заклик до видання загального словника всіх румейських говірок, як це власне планував і майже здійснив Олександр Діамантопуло. Справді, такий словник мав би надати можливість читати всі румейські тексти – як фольклорні, так і літературні, складання яких розпочалося з кінця 1920-х років і продовжується до сьогодні. Інша важлива мета – використання такого «змішаного» словника для відродження румейської мови, можливого згуртування діалектів (місцевих ідіомів) для створен-

ня єдиної літературної мови. Отже, від початку 2000-х років паралельно відбувається активне опрацювання матеріалів як Римми Харабадот, так й інших джерел, насамперед словника Олександра Діамантопуло, для підготовки великого румейсько-російського словника.

Між тим, поневіряння Римми Семенівни з її особистим словником закінчуються 2006 р., коли коштами й дбанням Федерації грецьких товариств України він був нарешті виданий під назвою «Румейско-руско-новогреческий словарь» [3]. Словник вміщує 6360 гаслових слів румейської мови в тій формі, в якій вони використовуються мешканцями Великої Каракуби, Нової Каракуби й Бугаса. Редакторами словника назвали Андрій Білецький і Тетяна Чернишова. У перекладі румейських слів новогрецькою мовою брали участь Е. Рябченко, Н. Чапні, Ю. Потипак і громадянка Грецької Республіки Хайдо Христу. Загальну редакцію здійснив В. Харабет. Усім Римма Семенівна висловила щиро подяку.

Видання словника було знаменною подією для грецького населення Надазов'я, хоча він уже не був першим румейським словником – йому передували видання словника Леонтія Кир'якова [20], українсько-румейсько-урумського розмовника [21] та деякі інші лексикографічні матеріали, зокрема урумсько-український словник М. Гаркавця [22].

Оцінюючи сьогодні видання «каракубського» словника 2006 р., не можна не звернути увагу на його суттєві недоліки. Особливо це стосується так званого «наукового апарату», який передує основному тексту або міститься в додатках. Очевидно, що при формуванні цієї частини далися взнаки віддаленість Римми Семенівни та «команди» її помічників від наукових центрів України. Дивує не стільки наявність правописних помилок у текстах, скільки загальний стиль передніх слів, передмов, а особливо двох рецензій, написаних за багато років до того хоч і відомими науковцями, але з метою формальної рекомендації до друку. Не самодостатнім, поверховим, є граматичний нарис каракубського діалекту, складений нібито Тетяною Чернишовою, мета якого полягає в ознайомленні користувача з румейською мовою. Незважаючи на ці недоліки, саме видання румейського лексикону накладом у тисячу примірників, якщо вірити видавництву, було й залишатиметься визначною пам'яткою грецької лексикографії.

Водночас, у тому ж 2006 р., вийшов друком у Маріуполі й словник Олександра Діамантопуло. Серед укладачів зазначені також удова Анна Михайлівна Діамантопуло-Давидова, Римма Харабадот, Леонтій Кир'яков, Антон Шапурма, Дмитро Демерджи і Донат Патрича (1934–2004). Словник складається з двох частин: румейсько-російської та російсько-румейської і містить 13 335 і 9450 слів відповідно [4].

Тематика власне новогрецька, й почасти давньогрецька, також перебувала в межах зацікавленості Римми Харабадот. Спорадичні статті або радше нариси вона готувала до знаменних дат грецької історії або до тично до діяльності греків у Львові ще за радянської доби. Але в той період статті Римми Харабадот відхиляли за неактуальністю грецької тематики, з чим ми, науковці тих часів, добре обізнані. Можливості оприлюднення її статей з'явилися лише після 1991 р. Хоча й тоді закидали Риммі Семенівні націоналістичний ухил у бік греків, оскільки питання їхньої діяльності на українських теренах не є таким простим, як це видається деяким шанувальникам міжнародної торгівлі, православія або архітектурних пам'яток, до яких долучалися греки. Хай там як, але в різних виданнях, зокрема у львівських газетах «Площа Ринок» і «Поступ», друкувалися статті про львівських греків кінця XVI ст., про родину Корняктів [23] тощо. До певної міри цікавилася Римма Семенівна й біографістикою, писала не тільки про греків Костянтина Корнякта (1517–1603) і Георгія Костоправа (1901–1938), але й про львівських художників Яна Стика (1858–1925) та Юліана Соломоновича Стика (1885–1945).

Уже в 1970-х роках Римма Семенівна починає ґрунтовно вивчати новогрецьку мову. Зауважу, що це нелегка справа для носіїв румейських говірок, адже дані мови розійшлися понад дві тисячі років тому й взаємно незрозумлі їхнім носіям. Тим не менш, навчання було успішним, і в 1990–2000-х роках Римма Семенівна вже викладає новогрецьку мову на курсах при товаристві львівських греків. Поглиблює вона свої знання новогрецької на мовних семінарах і курсах, що їх регулярно проводять викладачі Грецької Республіки в Маріуполі. У ці ж роки нарешті здійснюються давні мрії Римми Семенівни про відвідування метрополії всіх греків – сучасної Греції, де вона перебувала двічі – у 1998 і 2002 рр. ках. Упродовж цих років відбуваються й міграції окремих членів роду Харабадот до Греції або інших країн.

Хвиля заснування грецьких національно-культурних товариств ледь не по всіх містах України охоплює й місто Лева. Римма Семенівна брала активну участь в організації міського товариства (нині – Західноукраїнське національно-культурне товариство імені Константина Корніактоса), а також Союзу греків України з центром у Донецьку, була делегатом першого установчого з'їзду грекинь України в Маріуполі 2001 р., упродовж довгого часу співпрацювала з Федерацією грецьких товариств України, надавала для друку свої фольклорні матеріали.

За досягнення в ділянці відродження румейської мови та культури, за активну участь у громадському житті греків України, в організації грецького товариства у Львові Римма Семенівна неодноразово нагороджена почесними грамотами Федерації грецьких товариств України, Західноукраїнського грецького національно-культурного товариства імені Константина Корніактоса та іншими відзнаками.

Наприкінці 1990-х років до Римми Семенівни звертається археолог Микита Євгенович Гайдуков із запрошенням допомогти у прочитанні грецьких написів у кримських християнських храмах. Через низку різних обставин ці поїздки не відбулися.

Дружні стосунки пов'язували Римму Семенівну з Іваном Георгійовичем Джухою, який особисто звернувся до неї з інформаційним листом стосовно започаткованого ним проекту «Грецька операція», мета якого полягала у висвітленні характеру антигрецьких репресій доби тоталітаризму [24]. Тут доречно сказати, що в 1993 р. родина Харабадотів звернулася до відповідних органів влади з вимогою реабілітації її діда Іллі Семеновича й повернення нащадкам родового будинку у Великій Каракубі. Подібні звернення в той час робили й інші греки України. У більшості випадків вони одержували типові негативні відповіді з посиланнями на довгий термін експлуатації споруд, протягом якого були вкладені значні кошти в ремонт. Часто зазначалося, що в націоналізованих будинках містилися або й містяться адміністративні органи влади, школи, бібліотеки тощо. Однак у випадку Харабадотів влада по-своєму закрила питання: родині в 1994 р. виплатили 1 620 000 купоно-карбованців компенсації з вибаченням, що «маловато, но таков наш Закон».

Останні роки життя Римма Семенівна потроху віддалялася від громадського життя, впорядкувала архівні матеріали, дарувала всім охочим

книжки з власної бібліотеки. Померла Римма Семенівна Харабадот 20 листопада 2017 р. на 91 році життя і була похована на Голосківському кладовищі поруч із братом Геннадієм. На смерть видатної грекині-румейки відгукнулася Федерація грецьких товариств України у статті «Какое сердце биться перестало...»¹, надрукованій в газеті «Эллины Украины» [25]. Найціннішу річ з особистої колекції грецьких артефактів Римми Семенівни – рукопис із народними молитвами й замовляннями – Станіслав Семенович Харабадот подарував голові Федерації Олександри Проценко-Пічаджи для повернення на румейсько-урумські терени.

Питання про збереження наукової спадщини Римми Семенівни Харабадот, а також фольклорних записів і румейських словників поставало перед нами під час опрацювання архіву Андрія Білецького і Тетяни Чернишової, які були палкими захисниками румейського народу і всіляко сприяли збереженню «грецького світу» поза межами історичної Греції. У межах їхнього архіву рясно представлені документи багатьох греків України, зокрема Олександра Діамантопуло, відомих збирачів фольклорних текстів і румейських літераторів [26]. Природно, що потрапили туди й деякі документи Римми Харабадот. Беручи до уваги ще й власні фольклорні зібрання Тетяни Чернишової, з'явилася гарна нагода зосередити в ІР НБУВ значні обсяги матеріалів, дотичних до історії, мови й побуту надазовських греків. Виходячи з таких міркувань, ще 2010 р. була досягнута домовленість про передання матеріалів Римми Семенівни до Києва. Документи були підготовлені нею особисто, зокрема розподілені за тематикою, розміщені в папках і доправлені до ІР НБУВ у 2013 р. На жаль, робота з опрацювання матеріалів була розпочата вже після смерті Римми Семенівни. На сьогодні всі документи архіву опрацьовані й складають особовий фонд зберігання за числом 426 та обсягом у понад 1000 од. зб.

Документи біографічного характеру надали нам можливість відтворити основні події життя Римми Семенівни, а наукова та епістолярна спадщина дозволяють визначити її місце в науковій і громадській площині. Наукову частину фонду складають підготовлені до друку статті

---

¹ «Какой светильник разума угас! / Какое сердце биться перестало!» – див. вірш «Памяти Добролюбова» (1864) М. О. Некрасова (1821–1877).

з історії греків у Львові, а також дотичні до них підготовчі матеріали. Історія греків на західноукраїнських теренах цікавила Римму Харабадот ще здавна, але вона зіткнулася з несприйняттям подібної тематики з боку тодішнього керівництва наукою і дочасу залишила роботу. Повернулася до цієї теми десь наприкінці 1980-х, коли вже вийшла на пенсію. На жаль, написані тоді нею статті не були видані в повному обсязі. Були лише окремі публікації в періодичних виданнях, що за своїм форматом не могли віддзеркалити ані глибину самої теми, ані ті зусилля, які приклала Римма Семенівна для їхньої підготовки. Це стосується як загального питання перебування греків у Львові, так і, зокрема, історії роду Корняків, яку досліджувала Римма Семенівна. Водночас не можу стверджувати, що ті давні записи надзвичайно важливі сьогодні, адже тодішня пошукова праця Римми Семенівни значною мірою знецінена подальшими дослідженнями українських науковців, які студіювали ті самі історичні джерела й львівські архіви [27].

Сьогодні значущими для нас є й залишатимуться для всіх прийдешніх поколінь фольклорні наративи, записи пісень, а зокрема лексикографічні праці Римми Семенівни. Так, в архіві збережені зошити польових досліджень, діалектологічні опитувальники, записи окремих текстів за низку років починаючи від 1962 р. Римма Семенівна самотужки опрацьовувала різні варіанти народних наративів, що їх надавали різні інформатори, додавала переклад і готувала до видання у вигляді машинописних збірок казок або інших фольклорних текстів.

Повністю збережені машинописні тексти російсько-румейського і румейсько-російського словників з титульними аркушами. Обидва словники значно більші за кількістю слів, аніж виданий 2006 р. її «Румейско-руско-новогреческий словарь». Це, власне, плоди співпраці Римми Харабадот і Олександра Діамантопуло. Ледь не всі словникові статті містять велику кількість виправлень, додатків, дописів. Багато аркушів було пізніше підклеєно іншими – за браком місця для коректури. На багатьох аркушах збереглися помітки Олександра Діамантопуло, які свідчать, що він переглядав усі тексти і залишав свої зауваги. Окрім основних двох блоків словників в архіві представлені їхні проміжні версії, що висвітлюють механізми побудови словникової частини, структури

тлумачень тощо. Отже, всі ці машинописні тексти є попередніми версіями виданого у 2006 р. великого словника, укладачами якого названа вищезазначена група авторів [4].

Будучи активною діячкою румейського руху за відродження національної культури, фондоутворювачка листувалася з багатьма визнаними ентузіастами елліністичних, історичних, краєзнавчих студій. Серед її дописувачів, колег і друзів були Андрій Білецький, Тетяна Чернишова, Іван Джуха, Євгенія Гранстрем, Микола Хорош, Лель Кузьмінков, Олена Узбек, Надія Заходенко та інші. Укупі з листами ф. 364 (архів Андрія Білецького і Тетяни Чернишової) кореспонденція з архіву Римми Харабадот складає унікальній епістолярій з історії греків Надазов'я, який дає можливість досліджувати внутрішнє життя надазовських громад з автентичних джерел, зрозуміти, чим жили й на що сподівалися мешканці румейських та урумських сіл за радянської доби, за доби перебудови й нарешті в незалежній Україні. На жаль, останній період не був надто сприятливим для греків, на що всі колись так сподівалися. Особливо ж прикро, що не відбулося національно-культурне відродження, до якого так прагнуло старе покоління, мріючи про повернення до рідної мови й народних традицій.

Невелику частину фонду складають документи рідних: батька, матері, братів. Серед них заслуговують на увагу збірка румейських слів, що їх записав, вірогідно на прохання Римми, її батько Семен Ілліч, а також листи Геннадія Харабадота, відправлені до рідних в 1943–1947 рр. Частина цих останніх, як уже зазначалося, була матеріалом для статті в газеті «Эллины Украины» [6].

Наукова новизна. Уперше представлений життєпис Римми Харабадот, аналітичний огляд її наукових праць, характеристика краєзнавчої діяльності, склад особового архіву в контексті елліністичних та антропологічних студій, зокрема з погляду змалювання стану новогрецьких румейських діалектів і збереження національної ідентичності.

Висновки. Римма Семенівна Харабадот присвятила своє життя справі відродження рідної мови і народних традицій греків-румеїв Надазов'я. Брала участь в діалектологічних експедиціях з метою дослідження локальних ідіомів, збирала народні пісні й наративи. Найбільшим її досягненням було укладання словників румейської мови. В

особистому архіві Римми Харабадот збереглися підготовлені до друку примірники словників румейської мови. Значущим лексичним джерелом для вивчення румейських говірок є також записи казок, пісень, розповідей тощо, зроблені Риммою Харабадот у різних румейських селах Надазов'я. Епістолярна спадщина – листи до Римми Харабадот – представляє широку панораму думок і почуттів як відомих осіб, зокрема представників грецьких громад України, так і пересічних громадян стосовно розмаїття наукових і соціально-політичних питань, які хвилювали радянське і пострадянське суспільства.

Дослідження лексикографічного, краєзнавчого та епістолярного спадку Римми Харабадот сприятиме поглибленню наших знань про мову й культуру греків Надазов'я як в історичній ретроспективі, так і в сучасному стані, дозволить прогнозувати майбутнє народу, особливості його інтеграції до загальнодержавного соціально-політичного простору.

Р. С. Харабадот з братом Станіславом і Надією Харлампієвною Евкарпіді

Р. С. Харабадот з братом Геннадієм

Надгробок
Р. С. Харабадот

1. Араджиони М. А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.) : пособие для студентов вузов и учителей общеобразовательных и национальных воскресных школ. Симферополь, 1999. 132 с.
2. Лингвистическая и этнокультурная ситуация в греческих селах Приазовья. По материалам экспедиций 2001–2004 годов / отв. ред. М. Л. Кислиер. Санкт-Петербург: АЛЕТЕЙА, 2009. 444 с.
3. Харабадот Р. С. Румэку–русску–эллински глусарьо / Румейско-русско-новогреческий словарь. Под редакцией А. А. Белецкого і Т. Н. Чернышевой. Севастополь, 2006. 482 с.
4. Румейско-русский и русско-румейский словарь пяти диалектов греков Приазовья / сост.: А. А. Диамантопуло-Рионис, Д. Л. Домерджи, А. М. Давыдова-Диамантопуло, А. А. Шапурма, Р. С. Харабадот, Д. К. Патрича. Мариуполь, 2006. 468 с.
5. Чернухін Є. Грецькі рукописи у зібраннях Києва : каталог. Київ ; Вашингтон, 2000. 378 с.
6. Харабадот Р. С. Письма с фронта // Эллыны Украины. 2005. Грудень. № 12 (110).
7. Харабадот Р. С. Видання грецькою мовою у відділі рідкісної книги // Книга і знання. Львів, 1974. С. 162–174.
8. Харабадот Р. С. Палеотипи у відділі рідкісної книги // Бібліотекознавство й бібліографія на службі науки. Київ : Наук. думка, 1979. С. 105–121.
9. Харабадот Р. С. Каталог палеотипов из фондов Львовской научной библиотеки им. В. Стефаника АН УССР. Киев : Наук. думка, 1986. 198 с. [Палеотипы и стародруки первой половины XVI века].
10. Гранстрем Е. Э. К истории заговоров и апокрифических молитв в византийской письменности (неизвестный сборник греческих врачевательных молитв) // Палестинский сборник. Ленинград, 1981. Вып. 27(90). История и филология. С. 86–93.
11. Гранстрем Е. Э. К истории заговоров и апокрифических молитв в византийской письменности (неизвестный сборник греческих врачевательных молитв) // Texte und Untersuchungen zur Gechichte der altchristlichen Literatur, Studia Codicologica. Bd. 133. Berlin, 1987. S. 169–178.
12. Чернухін Е. К. Грецькі молитви, заклинання і заговори из Большой Каракубы. Донецк : Норд-Пресс, 2005. 167 с.
13. Чернухін Е. К. Грецький народний молитвослов из Северного Причерноморья. Донецк : Изд-во «Ноулідж», 2012. 288 с.; ил.

14. Чернухін Є. К. Грецький евхологіон 1778 р. з колекції надазовських рукописів В. І. Григоровича у фондах Державної бібліотеки Росії у Москві // Рукописна та книжкова спадщина України. 2019. Вип. 23. С. 183–196. <https://doi.org/10.15407/orientw2018.04.089>
15. Харабадот Р. Румейская прядильно-ткацкая терминология // Записки Товариства Андрія Білецького. 2006. Вип. 4. Кн. 2. С. 53–69.
16. Чернухін Є. «Мовне питання» греків українського Надазов'я: об'єктивні, суб'єктивні та інші соціокультурні чинники // Східний світ. 2018. № 4. С. 89–115. <https://doi.org/10.15407/orientw2018.04.089>
17. Чернышева Т. Н. Новогреческий говор сел Приморского (Урзуфа) и Ялты Первомайского района Сталинской области. Фонетико-морфологический обзор. Автореф. дис. ... к.ф.н. Киев : Изд-во Киев. ун-та, 1957. 20 с.
18. Белецкий А. А. Греческие диалекты на Юго-Востоке Украины // Балканская филология. Ленинград, 1970. С. 5–15.
19. Білецький А. О. Передмова. Коментарі. Орфографія // Ленін живе. Поезії. Оригінальні твори грецьких поетів України та їх переклади на українську мову. Київ, 1973. С. 5–10, 145–147.
20. Кирьяков Л. Н. Русско-румейско-новогреческий словарь : около 10 000 слов / ред. В. В. Харабет. Мариуполь, 1999. 324 с.
21. Кир'яков Л. Н., Кіор В. І. Українсько-грецький розмовник : (Укр., румейськ., урум. мови) / упоряд. Г. Мороз [та ін.]. Донецьк : Донбас, 2003. 111 с.
22. Гаркавець О. М. Урумський словник. Алма-Ата, 2000. 632 с.
23. Харабадот Р. С. Семья Корняктов // Эллины Украины. 2009. Февраль. № 2 (148).
24. Джуха И. Г. Греческая операция: История репрессий против греков в СССР / Ассоциация греческих общественных объединений России. Санкт-Петербург: АЛЕТЕЙЯ, 2006. 416 с.: ил. [Серия «Новогреческие исследования»; Проект «Греческий мартиролог» (история репрессий против греков в СССР)].
25. Проценко-Пичаджи А. И. Какое сердце биться перестало... // Эллины Украины. 2017. Ноябрь. № 11 (246).
26. Чернухін Є. К., Горбач Т. С., Купченко-Гринчук О. М., Лось В. Е. Архів українських філологів А. О. Білецького і Т. М. Чернишової у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : біографічне дослідження ; науковий каталог. Київ, 2014. 304 с., іл.
27. Лильо І. Греки на території Руського воєводства у XV–XVIII ст. : монографія. Львів : ЛНУ ім. І. Франка. 2019. 384 с., 32 с. кол. іл.

Yevhen Chernukhin,
Candidate of Philological Sciences (Ph. D. in Philology),
Senior Researcher of Judaica Fond Department
of Institute of Manuscript,
Vernadsky National Library of Ukraine
ORCID 0000-0003-4906-0787
e-mail: geikle@hotmail.com

**Scientific and epistolary heritage of Rymma Semenivna Kharabadot
(according to materials of fond 426 of Institute of Manuscript
of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine)**

The purpose of the work is to conclude the biography and research of the scientific heritage of Rymma Semenivna Kharabadot, a researcher of the Rumeiku language, a local historian and a collector of folklore of the Greeks of the Ukrainian Azov Sea region. **Scientific novelty.** For the first time, the biography of Rymma Harabadot, an analytical review of her scientific works, characteristics of local lore, the composition of the personal archive in the context of Hellenistic and Anthropological Studies, in particular in terms of depicting the state of Modern Greek Rumeiku dialects and preserving national identity, are presented. **Methodology.** The work uses special methods of archival studies, biography, systematization, dating and description of documents. **Conclusions.** Rymma Harabadot was born on June 8, 1927 in the Rumeiku village of Velyka Karakuba. The family suffered from the first wave of repressions and was settled first in Tbilisi, where Rymma graduated from high school and then in Lviv, where she continued her studies. She graduated from Lviv Ivan Franko University, with a degree in classical philology, in 1955. She devoted most of her activity to the library sciences, worked for many years at the Vasyl Stefanyk Lviv Scientific Library. She was an author-compiler of descriptions of Greek and Latin old prints, a number of articles on the history of the Greeks in Lviv. She participated in dialectological expeditions to the Rumeiku villages of Azov Sea region, where she collected significant materials of Rumeiku folk narratives. The main purpose of her life was in the compilation of the dictionaries of Rumeiku language. She prepared and published a dictionary of the Karakuba dialect of Rumeiku language. She participated in a joint project for the preparation of Rumeiku-Russian and Russian-Rumeiku dictionary. In every way she contributed to the spread of Greek culture in Ukraine, the preservation of Rumeiku national identity. She died on November 20, 2017 in Lviv.

Key words: Rymma Kharabadot, Rumeiku language, lexicography, biography studies, Modern Greek dialects.

*Стаття підготовлена 24 листопада 2021 року;
подана до друку 7 квітня 2022 року.*